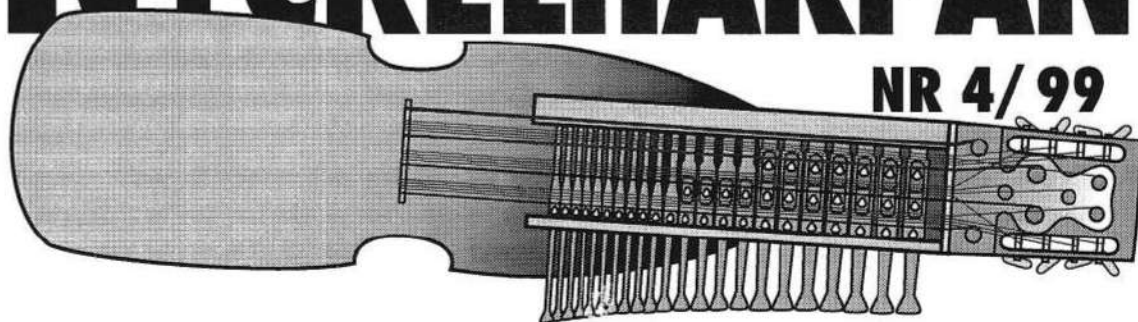

NYCKELHARPAN

FÖRENINGEN NYCKELHARPANS MEDLEMSTIDNING

ALTNYCKELHARPAN – EN UDDA FIGUR I HARPVÄRLDEN

ÖSTGÖTSK HERRGÅRDSHARPA

JULTÄVLING

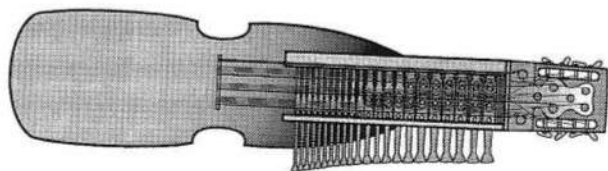
BESÖK I UPPLÄNDSKA SPELMANSBYGDER

FLODENS DÖD – POLSKA EFTER AUGUST BOHLIN

EN PUMA I USA

HÖSTEN PÅ HARTWICKSKA HUSET

M. M.

NYCKELHARPAN NR 4/99

Årgång 13.

Medlemstidning för Föreningen Nyckelharpan.

Utkommer med 4 nr per år. ISSN 1401-2936

Adress: Föreningen Nyckelharpan, c/o Möllerman
Riddarstigen 17A, 183 30 Täby.

Ansvarig utgivare: Sture Möllerman.

Redaktion:

Sture & Marianne Möllerman, tel 08-768 13 66.

Anne-Marie Tärnström, tel 08-89 91 80.

Artiklar och bilder ur Nyckelharpan får ej kopieras för publicering utan medgivande från redaktionen.

Material till nästa nummer skall vara på redaktionen senast 10 februari.

MEDLEMSSKAP

i Föreningen Nyckelharpan kan väljas antingen fullt ut eller begränsat.

Fullt årligt medlemskap erhålles mot inbetalning av 125 kr på föreningens postgirokonto nr 491 82 94 - 2.

Väljer du lägre medlemsavgift, 100 kr, erhåller du tidningen Nyckelharpan men avstår från all övrig information.

FÖRENINGEN NYCKELHARPANS STYRELSE

		Telefon
Ordförande	Sture Möllerman	08-768 13 66
Kassör	Paul Westman	08-649 22 09
Sekreterare	Anne-Marie Tärnström	08-89 91 80
Ledamot	Ingemar Aronsson	08-99 62 19
Ledamot	Bertil Wettersten	08-500 312 65
Suppleant	Christer Kvarne	08-641 25 12
Suppleant	Bertil Svensk	

Föreningen Nyckelharpan org. nr 80 20 II-4289

Adressändring sändes till

Bertil Svensk, Passgränd 1, 137 38 Haninge.

OMSLAGSBILDEN

Samling kring Ingvar Jörpelds staty över Eric Sahstöm. Ett av många uppehåll under föreningens resa genom Uppland. Läs mer om resan på sid 7.

Foto: Marianne Möllerman

INNEHÅLL

i detta nummer

Nyckelharpa stulen i Sundsvall	sid. 3
Östgötsk herrgårdsharpa	sid. 4-6
Besök i uppländska spelmansbygder	sid. 7
Jultävling	sid. 8-9
Långbacka-Jan men inte Långbacka-Jan	sid. 9
En Puma i USA	sid. 10-11
"Gront" Väsens senaste utgåva	sid. 11
Altnyckelharpan – en udda figur i harpvärlden	sid. 12-15
Hösten på Hartwickska Huset	sid. 16
Flodens död, polska	sid. 16

**Nästa
manusstopp:
10:e februari.**

Våren 2000

Vi har redan preliminärbokast Gästabudsalen i Hartwickska Huset fyra kvällar under den kommande våren, andra onsdagen i februari, mars, april och maj. Vi har ännu inte fått besked om huruvida dessa dagar blir tillgängliga. Men i början på nästa år skickar vi ut ett extra meddelande med program för hela våren.

Eventuellt kommer vi även att anordna någon form av kortkurs. Mer om detta och om kallelse till Föreningen Nyckelharpan årsmöte i nästa nummer.

Redan nu kan du väl fundera över eventuell medverkan i styrelsen. Vi behöver några namn. Kontakta Claus Gomer i valberedningen 08-758 39 39.

BIRGER GUSTAFSSON AB

är Föreningen Nyckelharpan sponsor i form av mycket generösa villkor vid tryckning av bl a vår medlemstidning. Vi tackar alla hos Birger Gustafsson AB som på detta sätt stöder vår verksamhet.

Det är nu ett trettioårigt år sedan det som vi kallar "stora folkmusikvågen" drog igång här i landet. Och strax därpå kom även byggandet av nyckelharpor i gång på allvar. Sedan dess har våra instrument blivit allt bättre och nivån på spelmännens kunnande har stigit i samma takt.

I början var det mest uppländska låtar efter Eric Sahlström och Celon Wallin som hördes. I dag spelas spelas musik på nyckelharpa från större delen av landet. Och inte bara folkmusik. Unga nyutbildade musiker från bl. a. musikhögskolan har förstått nyckelharpans värde och bidrar med egna kom-positioner och gamla låtar i ny skepnad.

Vad vi däremot ännu ej fått uppleva är nyckelharpan som Sveriges nationalinstrument. Stora ansträngningar har gjorts och görs fortfarande för att nå denna status åt vårt unika instrument. Bortsett från vad våra beslutande politiker hitintills sagt, lär det knappast gå att bortse från den snabba utveckling som nyckelharpan haft. Från att under 1940-50 talet ha trakterats av en handfull spelmän till att i dag vara kanske 10.000-tals svenskers och 100-tals övrigas instrument.

Det ska bli mycket intressant och roligt att få se och höra fortsättningen.

God Jul och Gott Nytt Millennium.

Sture Möllerman, ordf

Stulen nyckelharpa

Den 27 oktober klockan 17-18 intill Hedbergsska skolans gymnastiksal i Sundsvall tog sig någon in i en grå bil av märket Lanzia. I bilen fanns en nyckelharpa som förövaren lade beslag på.

Harpan är av Bäckströmsmodell, ljusbrun till färgen och märkt Åke Cedermark 1984 (med blyerts i botten). Locket är runtom försett med ett Zick-Zack mönster och dekoren på stränghållaren är i form av en kärve med fem "streck". Den understa radens första knaver (Ass på G-strängen) är avbruten.

Harpan låg vid tillfället i en låda tillsammans med stråke, harts, strängar m m.

Kan någon lämna sådana uppgifter att harpan åter kommer till sin rätte ägare? Kontakta i så fall Åke Cedermark tel. 060-58 70 36 eller 070-564 44 73.

Tips

Det är inte bara under sommarhalvåret man kan besöka spelmansstämmor.

I Sälgered, Seglora (Borås) är det Vinterspelmansstämma med kurser 8-9 januari. Uppl tel 0320 - 183 00.

Nordväst om Stockholm ordnas sedan flera år tillbaka Midvinterstämma i Kallhäll. Denna gång den 22 januari kl 13 - 23. Och i Solna Kulturskolas regi blir det Dans- och spelmansstämma i Huvudsta gamla skola lördag 19 febr.

NYCKELHARPSBYGGGARE! SPELMÄN!

- Jag säljer harpbyggsatser även enskilda detaljer till bygget.
- Byggbeskrivning + ritningar NY.
- Strängar, stråkar, etuier.
- Harpor.

Beställes av Sören Åhker Berge 5687, 820 71 Ilsbo
tel 0650-74 22 40, e-mail sorenoeva@swipnet.se
hemsida <http://hem3.passagen.se/ahker/>

ÖSTGÖTSK HERRGÅRDSHARPA

Under perioden 29 mars - 17 maj 1998 arrangerade Östergötlands länsmuseum en utställning av musikinstrument ur museets samlingar. Två nyckelharpor ställdes ut. Den ena var en silverbasharpa av traditionell typ. Den andra harpan angavs i utställningskatalogen som en experimentharpa och tilldrog sig intresse genom sin säregna utformning och sitt goda hantverk.

Tyvärr har museet knapphändiga uppgifter om instrumentets ursprung. I utställningskatalogen står det endast att det är ett minne efter Helge Sernqvist (1865 - 1927). Instrumentet kom i museets ägo 1938. Beträffande C.H. Sernqvist hade museet uppgiften att han var musikdirektör och hade en tjänst som musikfanjunkare vid Kungl. Första Livgrenadjärregementet (I4) i Linköping. Efter mångårig tjänst vid regementet hade han tilldelats Svärdstecknet och var således Svärdsman. (Svärdstecknet var underofficerarnas motsvarighet till officerarnas Svärdsorden. Manskap fick Svärdsmedaljen.) Sernqvist var en skicklig och begåvad musiker. Det "Sernqvistska kapellet" hade gott renommé i länet. Särskilt berömda var kapellets konserter under 1890-talet. Sernqvist var också under 17 år från 1887 anställd som tillsynsman vid Östergötlands museum.

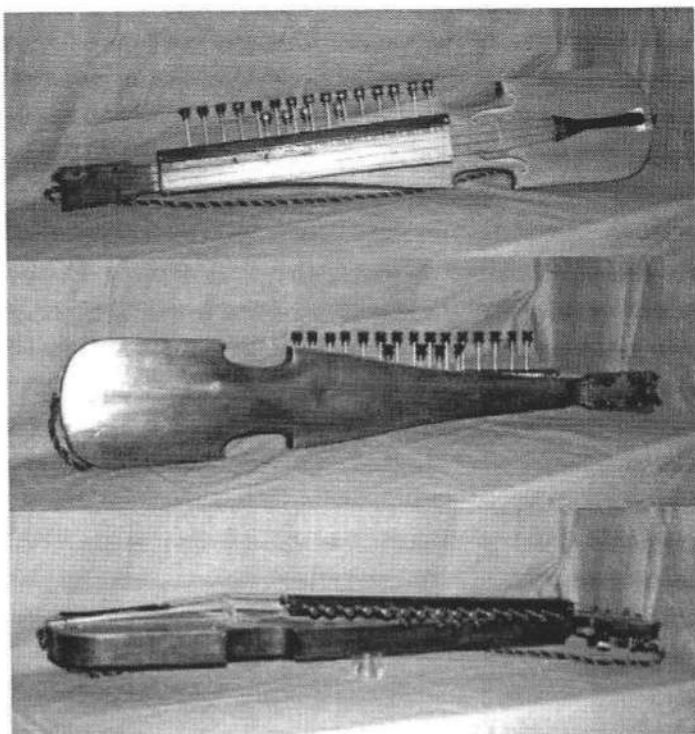

Fig 1. Översiktsbild av den Sernqvistska nyckelharpan.

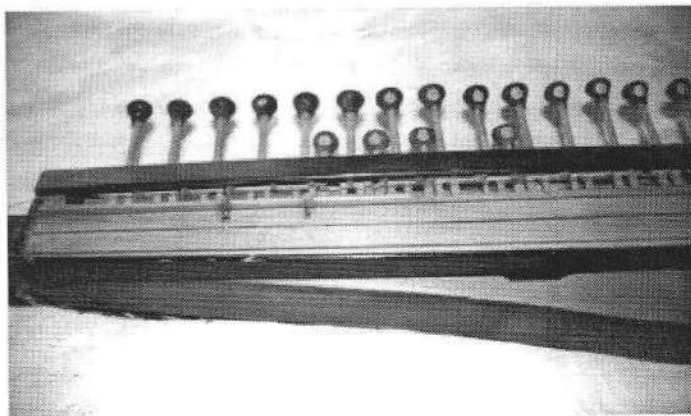

Fig 2. Knavar med "bryggor" och löv.

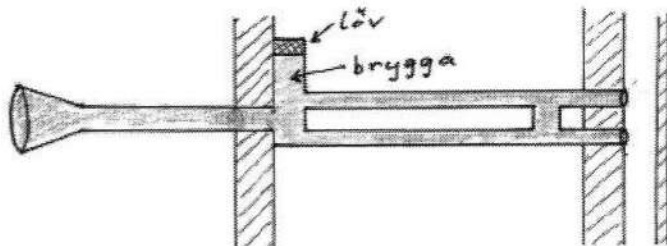

Fig 3. Skiss över knavrnas utformning.

Den individuella utformningen och det professionella hantverket hos harpan är typiskt för den tid under senare delen av 1800-talet då man i herrskapens salonger fick intresse för allmogens kultur och tog till sig vissa företeelser. Rokokoharpan på Musikmuseet torde vara samma andas barn. Professionella musiker och instrumentbyggare byggde enstaka exemplar av nyckelharpor med okonventionella tekniska lösningar och hög finish i hantverksdetaljerna. Beträffande den här aktuella harpan tyder dess kroppsform på att den konstruerats av en person som är väl förtrogen med musikinstrumentens historia. Kroppen påminner nämligen om gamborna på 1500-talet men är utdragen på längden. (Se fig 1). Klanglådan inkluderar även halsen. Locket går ända upp till översadeln och är 842 mm långt. Botten har dock en skarv, 167 mm nedanför översadeln. Den totala längden är 1010 mm och maximala bredden är 200 mm, bredd vid C-bågen 105 mm. Halsens bredd vid översadeln är 49 mm. Sargen är 38 mm hög men avtar på halsen till 33 mm längst upp.

Sarger och botten är av lönn med sarglister som på fiol. botten är något välvd, höjd ca 8 mm. locket som är av gran

Fig 4. Närbild av stallet och stränghållaren.

har troligen haft en välvning på ca 5 mm men är nu nedtryckt pga trycket från stallet. Vid första anblicken tycks (fiol)ådror vara inlagda i locket men det är bara två parallella ritlinjer. Under locket sitter en låg basbjälke ($h=8$ mm). En smal ($\varnothing=4-5$ mm) ljudpinne sitter bakom höger stallfot.

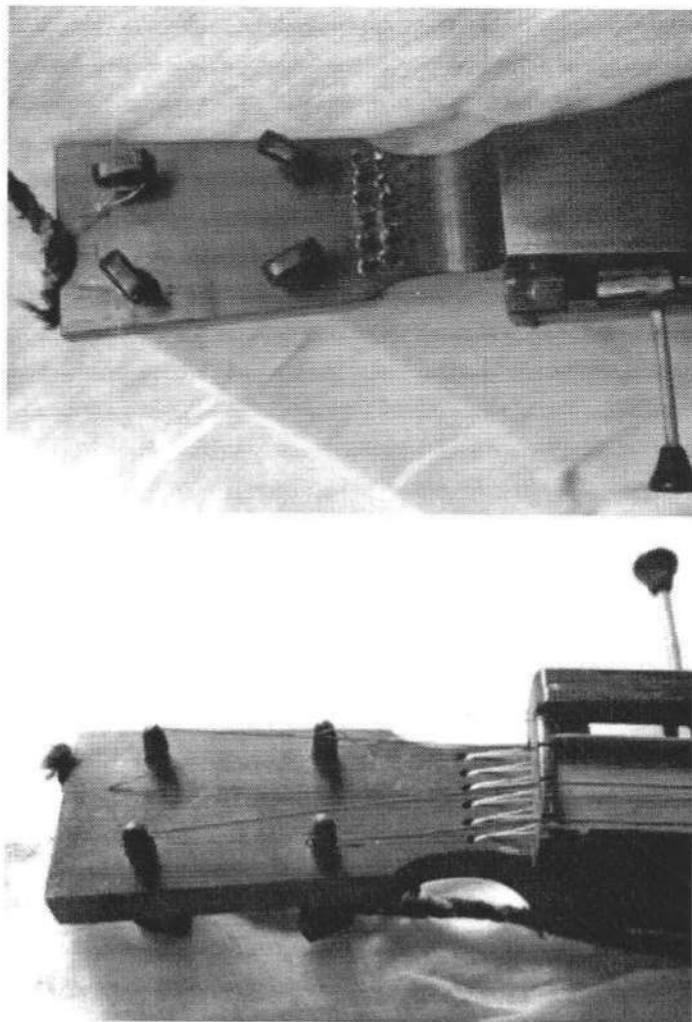

Fig 5: Närbild av skruvplattan med resonanssträngarnas naglar.

Harpan har 15 knavrar i en första rad och 4 i en andra rad. De är placerade på samma avstånd från varandra (ca 30 mm). För att få den logaritmiska fördelningen av löven har dessa placerats på "bryggor" som går ut åt ena eller andra hållet på knavrarna. Löven sitter fast på knavrarna/bryggorna och har en rektangulär tvärsnittsytta med ena kortsidan (ca 3 mm bred) mot strängen. Alltså ingen spets som vi är vana vid. Knavrarnas utformning är även i övrigt mycket speciell (se fig 2 och 3). Knavrhuvudena liknar choke-knappen på gamla bilar, alltså rund tvärsnittsytta med diameter 19 mm och 21 mm långa. Möjligen är det orgelknappar som använts. Knavrarnas synliga del utanför leklådan och genom dess sidstycke utgöres av en rund pinne ($\varnothing=5$ mm) som glasspinnar. Innanför sidostycket finns den ovan nämnda bryggan vilken är i samma nivå som knavern i övrigt och är en del av denna. Resten av knavern utgöres av två "balkar", ca 2 mm breda med ett mellanrum på 3 mm. Man har sannolikt tagit upp ett spår i den bredare knavern för att åstadkomma detta. Balkarna är rundade i ändarna och går genom två borrarade hål per knaver i mellanstycket. Genom detta arrangemang blir knavrarna stabila trots runda hål. Andra radens nedböjda knavrar har ett mer traditionellt utseende med fyrkantig tvärsnittsprofil. Leklådan har ett yttre sidstycke på vanligt vis. I övrigt är leklådan försedd med ett fast lock som ligger under strängarna men lämnar spelsträngen med löven fri.

Harpan är försedd med en heldragen spelsträng ($\varnothing=0.45$ mm) och tre spunna bordunsträngar ($\varnothing=0.77$, 0.92 resp 1.10 mm). Två extra löv på knavrarna I:4 och II:1 kan dock beröra strängen närmast spelsträngen och rektangulära hål för dessa är upptagna i locket. Harpan är således en mixturharpa enligt modern typologi. Stränghållaren är av fioltyp men längre och fäst med sena över en undersadel i en vanlig stränghållarknapp mitt på sargen längst bak. De fyra stäm-skrivarerna går genom skruvplattan underifrån och är vanliga fiolskruvar. Harpan har 12 resonanssträngar som går från en

metallplatta som är fäst i undersadeln längst ner på harpkroppen. Strängarna går vidare under stränghållaren genom en horisontell rad hål i stallet (fig 4), under knavarna samt över en låg översadel och slutligen genom hål i skruvplattan till metallnaglar under densamma (fig 5).

Knaverhuvudena är försedd med runda etiketter på vilka aktuell ton är angiven (se fig 2). Etiketterna är ganska nötta varför endast hälften är läsbara. Dessa har betecknats med fet stil i kolumn 2 i nedanstående tabell. Tönen H anges med B på etiketterna enligt internationell nomenklatur.

Knaver Rad:nr	Toner	Harpan avstånd	Teoretiska avstånd
I:1	Ciss	35.5	33.7
I:2	D	64.5	65.5
I:3	Diss	94.0	95.5
I:4	E	123.0	123.8
I:5	F	150.0	150.5
II:1	Fiss	173.0	175.7
I:6	G	198.0	199.6
II:2	Giss	219.5	222.0
I:7	A	241.0	243.2
II:3	Aiss	260.5	263.3
I:8	B	279.5	282.2
I:9	C	299.0	300.0
II:4	Ciss	314.0	316.8
I:10	D	332.0	332.7
I:11	E	361.0	361.9
I:12	F	376.0	375.3
I:13	G	400.0	399.8
I:14	A	421.0	421.6
I:15	B	441.0	441.1

För att göra det möjligt att fastställa de övriga tonerna har lövens lägen på harpan mätts upp. Avståndet från översadeln till det hörn som vetter mot stallet på de rektangulära löven har angivits i kolumn 3 i tabellen. För jämförelse har teoretiska värden för en mensur på 600 mm beräknats och införts i kolumn 4. 600 mm är ett rimligt värde för mensuren som inte går att fastställa exakt eftersom stallet är rubbat ur sitt läge och står snett. Ett första antagande att spelsträngen var stämd i a skulle innebära tonerna B, C, D, E och F fram till den första läsbara etiketten Fiss. De teoretiska positionsvärdena i kolumn 4 gäller emellertid för den tempererade skalan som inkluderar halvtoner. Om spelsträngen i stället antas vara stämd i c blir de felande tonerna Ciss, D, Diss, E och F vilka motsvaras av de teoretiska positionsvärdena som i sin tur stämmer väl överens med de uppmätta. Spelsträngen var alltså stämd i c och de på detta sätt fastställda tonerna för respektive knaver har angivits med fet stil i kolumn 2.

Vem som konstruerat och byggt instrumentet respektive spelat på detsamma vet vi för närvarande inte. Instrumentet är välvårdat men ger samtidigt intryck av att vara väl använt, tex de nötta etiketterna på knaverhuvudena. Museets notering att instrumentet är ett minne efter Helge Sernqvist tyder på att Sernqvist kan ha både byggt och spelat på instrumentet. Inledningsvis konstaterades att instrumentets form och den speciella utformningen av leken tyder på att konstruktören varit väl insatt musikinstrumentens historia samt väl förtrogen med instrumentbyggartekniken. Sernqvist uppfyllde sannolikt de kraven. För att få klarhet i dessa frågor är det författarens avsikt att försöka få fram ytterligare upplysningar rörande Helge Sernqvist via Garnisonsmuseet i Linköping och Östgötamusiken.

Första anhalten, Gås-Andersstatyn i Björklinge.

Besök i uppländska spelmans- bygder.

En småregnig söndag i oktober företog Föreningen Nyckelharpan en bussresa med siktet inställt på bygder knytta till kända uppländsspelmän. Starten gick kl 09 från Sveaplan i Stockholm med Ingemar Aronsson som bussförare.

Första anhalt, där vår ciceron Leif Alpsjö steg på, var Gås-Anders statyn i Björklinge norr om Uppsala. Där började Leif genast berätta om denne legendariske spelman, Anders Ljungkvist som han egentligen hette. Bland annat att man alltid ska hälsa på Gås-Anders när man passerar Björklinge och det vet nog de flesta spelmän idag. Men det kan inte nog påpekas. Det har funnits alltför många som struntat i den seden och strax fått stanna vid väggkanten med en punktering på något däck, is i förgasaren, slut på bensinen etc.

Vi klarade oss och färden gick vidare till Viksta, där vi

besökte Viksta-Lasses grav och minnessten. Flertalet av oss hade märkligt nog aldrig varit där tidigare. Det var verkligen på tiden att få uppleva en plats så full av kulturella och musikaliska arv.

Beledsagad av Leifs kunniga och medryckande prat i bussen for vi vidare genom det Uppländska landskapet. På slingriga vägar kom vi så småningom till Tegelsmora Kyrka och Eric Sahlströmsstatyn, skapad av nyckelharpspelaren och bildkonstnären Ingvar Jörpeland. Vi besökte naturligtvis även Erics grav och höll där en tyst minut till minnet av vår store mästare. Sedan fick vi bland mycket annat veta att bilden av nyckelharpan på gravvården är tecknad av Sven Nordqvist, "pappa" till serien om Pettsson och hans katt. Innan vi for vidare passade vi naturligtvis på att föreviga oss tillsammans med statyn över Eric.

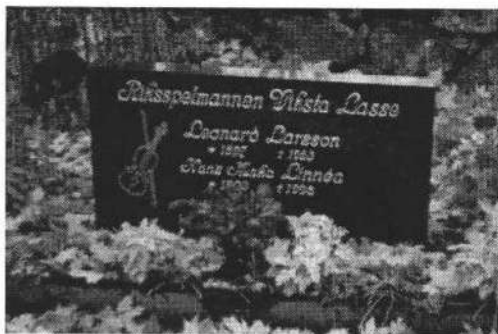
Nu började våra magar knorra och klockan närmade sig lunchdags, därför var det skönt att få komma till Österbybruk – nyckelharpan Mecka. Där hade vi beställt mat på Gammel-Tammen och styrkta av den vällagade söndagssteken fick vi sedan en lärorik lektion och nu inte bara om folkmusik och spelmän. Nej, som utexaminerad bruksguide förde Leif oss snabbt genom det svenska järnets historia.

Det var julmarknad denna söndag på Herrgår'n, men vi var trots det tvugna att fara vidare. Vi skulle hinna till Tobo och Eric Sahlströmsinstitutet, där vi bjöds på kaffe med dopp samt låtspel av en grupp ungdomar från den pågående folkmusikkursen. En rundvandring i lokalerna beledsagad av Esbjörn Hogmark och Göte Herlovsson fick avsluta vårt besök på detta Sveriges första folkmusikinstitut.

Sista uppehåll under denna mycket uppskattade rundtur blev Trollrike, där vi fick en kort pratstund med Sture Sahlström, en genomgemytlig företrädare för den uppländska folkmusiken.

Klockan 17 var vi åter i Stockholm, mycket nöjda och många upplevelser rikare.

Sture Möllerman

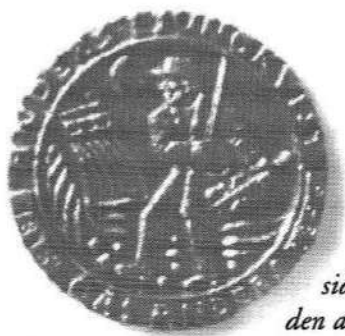
*Storospelmännen
Leonard
"Viksta-Lasse"
Larsson och
Eric Sahlströms
gravvårdar.*

*Foto:
Sten Stenholts.*

NYCKELHARPANS JUL

Nyckelharpan jultävling handlar denna gång om *spelmän*. Det gäller att komma på tio namn och därtill svara på en följdfråga. Vilka spelmän döljer sig bakom de tio korta beskrivningarna? Namnen har ibland ersatts med "NN", ibland är det "han" som eftersöks. I fråga åtta är det "jag" som är spelmannen. Texterna är tagna från böcker, fonogram och hörsägen. Ett rätt för spelmannsnamnet, ett för följdfrågan – totalt betyder det tjugo rätta svar för full pott.

TRE PRISER I FORM AV CD-SKIVOR KOMMER ATT DELAS UT.

Gås-Anders på medaljens ena sida. Men vem finns avbildad på den andra sidan?

Blir du en av dem som har svarat rätt på flest antal frågor, får du vara med i utlottningen och kanske bli en av de tre som får Johan Hedins nya CD "Angel archipelago".

1

"NN är yngst av de fyra berömda spelmannsbröderna ... en av de främsta förvaltarna av det Bohliniska låtarvet. ... Han har också betytt mycket för bevarandet av låtspel på klarinetten."

Fråga: Vad hette den äldste av de nämnda spelmannsbröderna?

2

"Den vanliga harpspelsrepertoaren fick snart ge rum för hans egna kompositioner till vilka han vanligen inspirerades under den långsamma färden nedför Dalälven, då han under många år som pråmkarl fraktade eller pråmrodde smide från Söderfors bruks järnbod i Östanå ner till Skutskär."

Fråga: Vilken var spelmannens hemort?

I frågorna tre och fyra söks namnen på två bröder!

3

"Redan som 14-åring deltog han i spelmanstävlingen i Uppsala 1912, där han också fick pris för sitt spel. Vid detta tillfälle sammanträffade han med X"

Fråga: Vem är X, som spelmannen träffade 1912?

4

"Han har uppnått en ovanlig skicklighet på sitt instrument, även krokiga sextondelspolskor spelar han utan svårighet... Upplands mest framstående traditionsbärare och dansare av bygdedanser, främst bondpolskan."

Fråga: Vilket var spelmannens instrument?

5

"Ibland var han ute på turneer med t ex Viksta-Lasse, Johan Olsson, Douglas Håge eller Jan Fridegård. ... Jag var aldrig med ut för vi hade ju djur. Man måste ju vara hemma och sköta om. ... NN sa aldrig ett ont ord om någon till mig heller."

Fråga: Vem är "jag" i texten ovan? Förnamnet.

6

"Den förste i landet att bli anställd av kommunen. I många år har han spelat på daghem, skolor och ålderdomshem i xxxx. NN trivs i sin lägenhet i höghuset. Det går att vara spelman även i stan."

Fråga: Vad heter NN:s mångåriga spelkamrat?

7

"En gång kom en dräng till honom och bad om hjälp, för han hade kört fast med ett hölass i backen. Han hade parhästar för lasset, men dom rådde inte att dra upp det ändå. NN bara skrattade och sa till drängen att ta ifrån hästarna. Sen spände han för en höna för lasset, och så satte han sig vid vägen och spelade för hönan. Hon drog lasset uppför backen, som om det varit en fjäder."

Fråga: Hur lyder NN:s riktiga namn - för vi gissar att ni direkt kom på smeknamnet?

TÄVLING

8

Här blir en spelman intervjuad med anledning av sin 65-årsdag år 1934, det är alltså "jag" som eftersöks:

"...någon gång uppträder jag fortfarande på Närkegillet, men annars blir det inte mycket spela av nuförtiden. Jag spelar ibland fiol och ibland klarinet. Dessemellan nyckelharpa. Och jag är lika förtjust i alla tre."

Fråga: Spelmannen turnerade mycket, bl a var han i USA år 1925. Vad heter nyckelharpföreningen "over there"?

9

"Den idealiserade NN syns emellertid i sin mest uttalade form på Gås-Andersmedaljen som Bror Hjorth lät slå till invigningen av Gås-Andersstatyn i Björklinge 1944. Medaljen, som senare delades ut av konstnärens påfund Gås-Andersnämnden, visar NN på ena sidan, Gås-Anders på den andra. Med texten "Till Upplands spelmän" höll Bror Hjorth fram NN som en förebild inför de medverkande spelmännen."

Fråga: Var föddes NN? Namnet på orten vill vi ha.

Långbacka-Jan men inte Långbacka-Jan

Man kan få ett smeknamn Långbacka-Jan på flera sätt. Ett var som Lars Larsson, född 1779 i Vallby socken utanför Enköping. Han hamnade snart nog i trakten Björklinge-Tensta-Lena där han efter en rad drängtjänster påtog sig soldatskapet med till-namnet Fyr. Eftersom hans fiolspelande far varit fyrvaktare kan man tänka sig att hans fysionomi gav upphov till vardagsnamnet Långbacka-Jan, efter den bekanta fyren. Han spelade annars fiol och nyckelharpa och sysslade med salpetersjuderi, det senare en allmänt ringaktad verksamhet som endast utövades av samhällets lägst ansedda.

Den som berättat om detta är sonsonen Joel Mauritz Weijnitz, född Björklund 1884 i Skuttunge. Familjen flyttade snart in till Erikslund i Uppsala där han kom att växa upp. Hans yrke kom att bli byggnadsarbetare, sitt nya

10

"Jag tror det var där (i Österbybruk) hans politiska medvetenhet väcktes, för efter den tiden gick musiken och kampen för arbetarklassens vördighet hand i hand. ...När kroppen definitivt hindrade instrumentutövningen, i mitten av 60-talet, övergick han till att tralla låtarna."

Fråga: Så här på sluttampen vill vi faktiskt ha två namn för ett sista rätt svar. Namnen spelmansens två söner?

**NU ÄR DET BARA ATT SKICKA IN SVAREN,
SENAST DEN 20 JANUARI, TILL**

Anne-Marie Tärnström, Brunkullegränd 11,
162 45 Vällingby.
E-post: ami.tarnstrom@swipnet.se

efternamn tog han i samband med militärtjänst 1944. Mauritz deltog vid spelmanstävlingarna i Vaxholm 1910. År 1925 ställde han ut en fiol "I form efter judreflexionssirklar enligt iakttagelse ur en gammal bok som jag tillvaratog på en sophög vid en Herrgård". Locket var från en "gammal tysk gran 108 år - 1915". "Botten lönn tillvaratagen i ett bjälklag vid rivning av ett äldre bostads-hus troligen ett av uppsala äldsta Kaldeska gården / Almkvist & Viksells Boktr. A.B." Bara nu inte någon forskare försöker sig på att datera fiolen dendrokronologiskt efter träets ålder.

Mauritz far var nyckelharpospelare och hade varit gruvarbetare i Tegelsmora innan han ordnade sig ett torp i Myrby, Skuttunge. Farfadern beskrev han som ur- och instrumentmakare, men kyrkböckerna visar upp honom som soldat nr. 16 för Gärsta i Tensta socken. Farfars far var den som kallades Långbacka-Jan.

I Uplandsspelmannen 1978 och 1979 finns artiklar av Hans Lustig om den andre Långbacka-Jan, han i Rasbo. Under sammanställandet av dessa artiklar fick Lustig en dag besök av en herr Weijnitz som kom med underliga uppgifter som inte alls stämde in på de övriga. Detta är förklaringen.

Per-Ulf Allmo

En Puma i USA

Halloweendekorationerna fladdrar i vinden och de svenska nyckelharpstonerna flödar ut över shoppingcentret utanför Philadelphia. Förvånade amerikaner stannar upp, lyssnar och kommenterar.

– Det finns ett stort intresse här för det genuint svenska, för musiktraditionen och inte minst för nyckelharpan, säger Peter "Puma" Hedlund som nyligen inlett sin USA-turné i Philadelphia med en äkta folkmusikstämma.

Buskspelet eller "the buskering" som det heter här, är ett av inslagen i en folkmusikstämma som avslutades med att Puma ger sin första USA-konsert. Till stämman kommer entusiaster från Manhattan och Long Island, Cape Cod och Boston med nyckelharpan eller fiolen i högsta hugg. För till äkta svensk folkmusik och folkdans kan man åka långt. Det är fjärde året i rad som en nyckelharpsstämma ordnas i USA. 1992 års världsmästare på nyckelharpa, riksspelmannen Peter "Puma" Hedlund från Vallsta utanför Bollnäs, är årets dragplåster.

– Vi möttes på kursgården Ekebyholm där Puma undervisade, och jag kände bara att vi måste få hit honom, berättar svenskamerikanskan Rita Leydon som svarar för turnéarrangemang och stämma tillsammans med maken Chris och den amerikanska nyckelharpsorganisationen ANA.

Intresset för svensk folktradition har under de senaste åren fått ett stort uppsving i USA. Idag har man ett etablerat och livligt utbyte, och riksspelmannen Leif Alpsjö som spelat en stor roll i kulturutbytet är i USA på turné samtidigt.

SVENSKA RÖTTER

Motiven att intressera sig för svensk folkmusik och kultur är många. De flesta av stämmodeltagarna har i likhet med Rita svenska rötter, medan andra blivit intresserade av kulturen och folkmusiktraditionen genom semesterresor eller jobb i Sverige. En del har helt enkelt fattat tycke för de traditionella danserna och folkdräkterna och har lockats att lära mer om svensk och skandinavisk kultur. Nyckelharpan medeltida ursprung väcker stor uppmärksamhet i ett land som ständigt söker sin historia.

– Det är en säregen känsla att se dessa par från Manhattan och New England dansa polska och schottis under svenska och norska flaggor, säger Puma lite omtumlad.

Stämman på makarna Leydons gård har lockat ytterligare

Pumas förkärlek för stämning är välkänd, det tar lång tid innan harpanns fyra spelsträngar och tolv resonanssträngar får godkänt.

en svensk musiker, riksspelman Lise-lott Norlin från Härnösand.

– Hela familjen bor på Long Island åtminstone två år, förklarar Lotta.

FULLSATT SAL

Den första konserten på amerikansk mark sker i en fullsatt konsertsal i museet i Doylestown. På repertoaren står några av Pumas egna kompositioner, men framför allt verk av nyckelharpanns store förgrundsgestalt, Eric Sahlström.

– Utan honom hade nyckelharpan troligen varit bortglömd i dag. Han var inte bara en stor kulturbärare utan också den skickligaste musiker jag träffat, säger Puma som haft förmanen att ha Eric Sahlström som lärare.

Bakom framgångarna, Eric's såväl som hans egna, ligger inte bara en medfödd begåvning.

– När jag började spela på allvar var det fem timmar om dagen som gällde...

Framträdandet i Doylestown blev en succé. Puma bjuder på traditionella och nyskrivna låtar och svensk folkdans ackompanjerar framförandet.

– Roligt att vara här igen, det var 23 år sen sist, säger Puma och bekänner att han redan börjat sakna familjen, trots tät kontakt genom e-post.

Efter Philadelphia fortsätter turnén till bl a Seattle, Denver och Minneapolis plus ytterligare en stämma på västkusten. Förutom musik innehåller USA-resan också andra kulturevenemang. En bidragande orsak till Pumas intresse för USA-turnén är den stora bilshowen i Hershey.

– Att åka till bilskroten med en kompis och en kaffetermos är en härlig avkoppling, tycker Puma som ser fram emot att gå på reservdelsjakt på en av Amerikas största utställning av gamla bilar och bildelar.

Tina Zethraeus

Peter, Matt, Chris och Rita underhåller förvånade och förtjusta New Yorkbor med buskspel i shoppingcentret Peddler's Village. Den svenska folkmusiktraditionen har fått ett starkt fäste i USA och intresset är stort för den Skandinaviska musiktraditionen.

Peter "Puma" Hedlund är centralgestalten när nyckelharps- och fiolspelarna på östkusten samlas till stämman på makarna Leydons gård.

"Gront" Väsens senaste utgåva.

Det nya albumet – Väsens sjunde, om man räknar med ett amerikanskt samlingsalbum – har fått titeln "gront". Ordet betyder ungefär, primitivt, urtida och grovt. Vilket säger något om medlemmarnas inställning till Väsens musik: rötterna till ur-musiken, den traditionella svenska folkmusiken, måste vara kvar.

Så här beskriver medlemmarna själva musiken på "Gront"-albumet:

– Fortfarande spelar vi glada låtar som är obekymrade

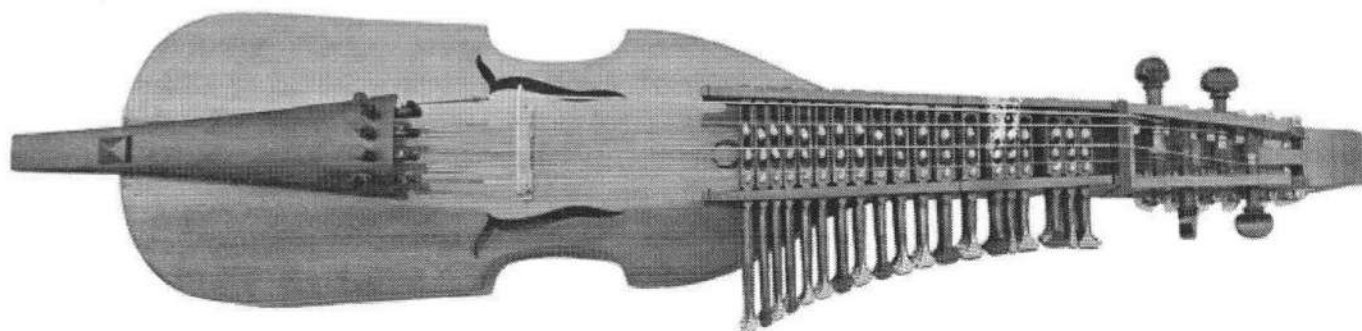
om livets svåra stunder, men här finns också en tyngre och långsammare stämningssmusik.

– Förut spelade vi mest för att det var kul, men nu har musiken blivit mörkare och mer fundersam.

– Jo, det är fortfarande svensk folkmusik, i alla fall en del av musiken...

Utgåvan innehåller 12 låtar, samtliga är komponerade av medlemmar i Väsen. Gruppen består idag av Olov Johansson - nyckelharpa, kontrabasharpa och oktavharpa. Mikael Marin - altfioler och fiol. Roger Tallroth - tolvsträngade gitarrer, oktavmandolin och svensk bouzoki. Andre Ferrari - slagverk och FX.

Tidigare utgåvor: Väsen 1990, Vilda Väsen 1992, Essence 1993, Levande Väsen (live) 1996, Världens Väsen 1997 och Spirit (samling utgiven i USA) 1997.

Altnyckelharpan – en udda figur i harpvärlden

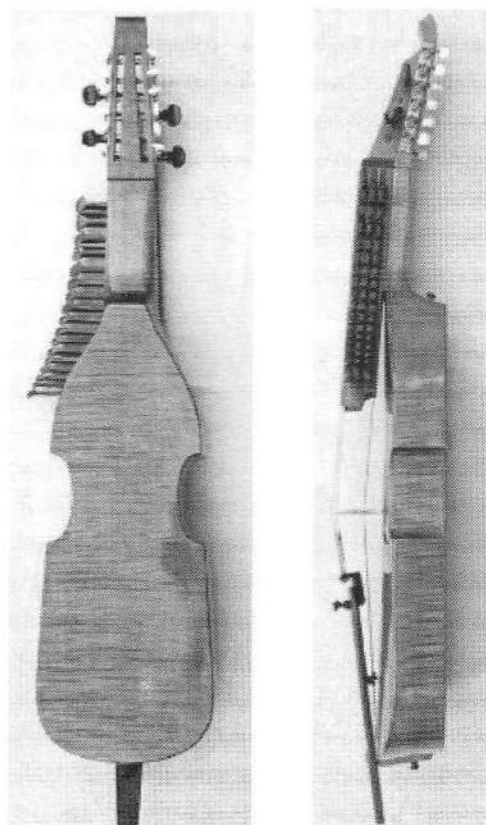
En artikel av Johan Hedin
Fotografier av Per-Ulf Allmo

Jag ska berätta lite om altnyckelharpan, om hur den blev till och vilka tankar som finns bakom. Jag hoppas att med denna text kunna ge inspiration till andra nyckelharpspel- och byggare och att mina funderingar ska sätta igång tankar hos andra – även i de fall läsaren inte tycker som jag.

Altnyckelharpan är, som namnet säger, större än den vanliga typen och är stämd något lägre. Den har en mensur på 440 mm och har stämningen e^1 , a , d och G (eller A), men skiljer sig på många andra sätt från hur en nyckelharpa brukar vara konstruerad. Alten är konstruerad och ritad av mig och byggd av Peder Källman, nyckelharpsbyggare och violinbyggarmästare i Leksand. Peder är som klippt och skuren för detta projekt, då han har mångårig erfarenhet av nyckelharpsbygge, samtidigt som han har stor kunskap i fiolbyggeri.

Altnyckelharpan är en del i ett större projekt som har till syfte att utveckla instrumentet nyckelharpa i olika riktningar med förhoppning om att vidga nyckelharpan uttrycksmöjligheter och användningsområden.

Här kommer bakgrundshistorien för att ge ett sammanhang: Jag har haft ett intensivt umgänge med nyckelharpan sedan 1982 och från 1993 arbetat som professionell nyckelharpspelare. Jag är varken född eller uppväxt i nyckelharporiket Uppland, utan kommer från Småland och har fått i mig nyckelharptraditionen lite på avstånd. När jag var tolv år och min far hade byggt den första nyckelharpan, lärde jag den lokala spelmansrepertoaren som inte spelats på instrumentet tidigare. Under några år på Kapellsbergs musikskola fick jag upp öronen för fler musikstilar och började använda

nyckelharpan i en barockensemble, ett folkmusikband som hette Sälta och höll även på med fri improvisation. Åren 1993-1995 arbetade jag åt EMI i New York som musiker i ett "folkpoband" som turnerade i England och i över hälften av Amerikas stater. Det var där fröet lades till ett större instrument – en längtan till att spela i ett djupare register, att kunna kompa och spela stämmor långt där nere. Då byggde min far och jag tenornyckelharpan som är stämd en oktav lägre än den vanliga modellen – som jag kallar sopran i detta sammanhang. Den är helt enkelt en förstorad nyckelharpa med grövre strängar.

När det väl fanns en tenor blev glappet så påtagligt mellan storlekarna och jag började tänka på en altmodell. Vilken stämning skulle en sådan nyckelharpa få? Ja, det fanns inte mycket att välja på – det naturliga blev att stämma den en oktav under fiolen för att kunna spela de vanliga låtarna bekvämt. På vägen stötte jag dock på några dilemman som finns inbyggda i nyckelharpan konstruktion: Om man vill göra en djupare variant blir det konflikt mellan tonstyrka i de lägre registren, vilket kräver en stor instrumentkropp, och spelbarhet, vilket med gängse spelställning kräver en

liten instrumentkropp. Vill man kunna utnyttja en så lång stråke som möjligt ska man placera nyckelharpan så långt upp som möjligt, men vill man belasta ryggen så lite som möjligt ska man ha den långt ned, då ryggen slipper bära upp högerarmens vikt. Ju större tonförråd man vill ha desto tyngre blir instrumentet. Trots dessa problematiska förhållanden vill jag ändå försöka finna lösningar som fungerar och här följer en beskrivning av altnyckelharpan utifrån några valda synvinklar.

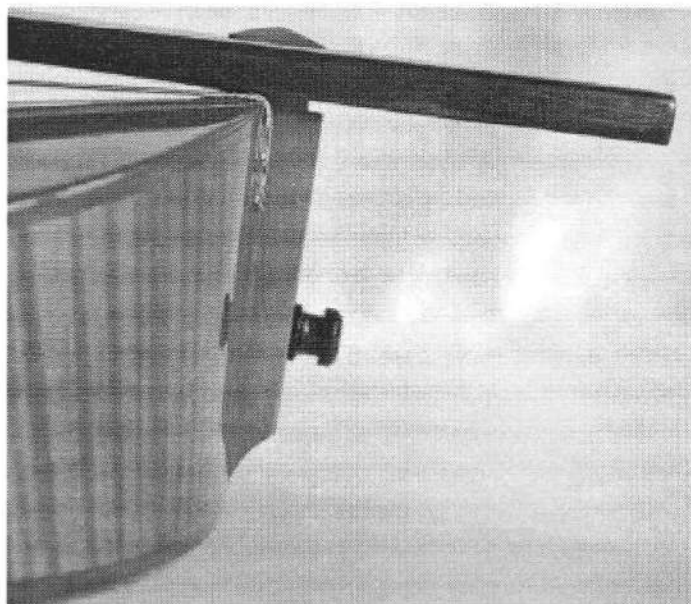
VIKT

Jag tycker att ett instrument ska vara lätt och smäckert. Eftersom man hänger nyckelharpan runt halsen och dessutom låter armen vila på instrumentet måste viktspekten finnas i åtanke i varje moment. Jag har tagit intryck från många perioder i nyckelharpans utveckling och även från andra stråkinstrument, främst viola da gamba och viola d'amore. Se bilderna ovan. De olika teknikerna har olika fördelar. Med tanke på vikten har alten lånat Moraharpans svepteknik för sargerna istället för att såga ut dem eller gröpa ur kroppen. Den äldre gröpmetoden ger däremot en stor flexibilitet att skulptera instrumentet i alla riktningar, vilket också utnyttjas i de traditionella 1700- och 1800-talsmodellerna. Altnyckelharpans sarger är ca 2 mm tjocka och har på fiolmanér klossar i hörnen och lister limmade mot lock och botten för att få stadga och limyta. Samtliga resonanssträngar är placerade under leken för att halsen ska kunna göras så smäcker som möjligt, också det en koppling till äldre nyckelharpor. Detta är lika mycket en designsak som en viktbesparande åtgärd. Halsen blir inte så tung och varje nyckel blir kortare och lättare. Även skruvlådan blir lättare. Jag har av flera anledningar vinklat ned halsen en aning, så som fiolen ser ut nu för tiden; dels för att få upp resonanssträngarna, som kommer fram under nycklarna för att de ska få en hyfsad vinkel mot stallet, dels för klangens skull, se nedan, och även för viktens skull. Genom att vinkla ned halsen kommer strängens brytpunkt vid översadeln längre ned – samtidigt som stallet måste göras högre. Detta gör att strängarna får en betydligt större vinkel mot stallet och ger

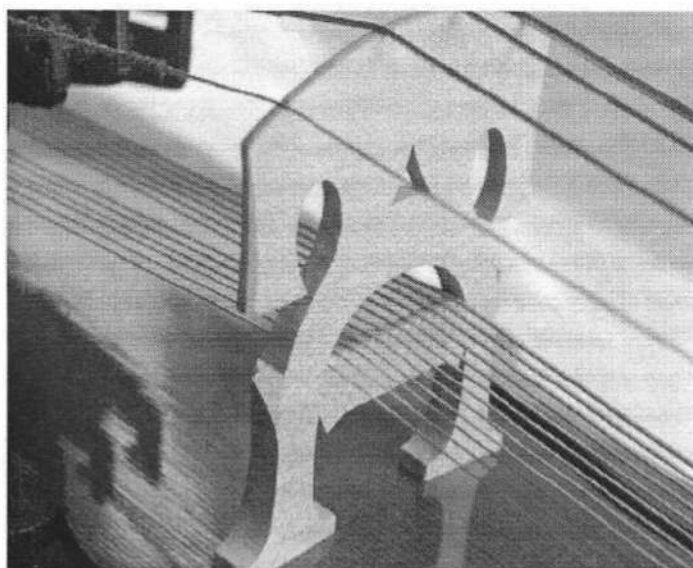
ett större tryck mot locket. Men jag vill inte ha något större tryck mot locket, utan kompenserar detta med tunnare strängar så att trycket förblir ungefär det samma som med rak hals. Vad vinner jag med detta? Jo, tunnare strängar ger samma tonhöjd med lägre dragningskraft – de är slakare helt enkelt. Då kan man minska dimensionen på alla belastade detaljer och hela instrumentet blir lättare. Det finns också ett klanglig syfte med slakare strängar, se nedan.

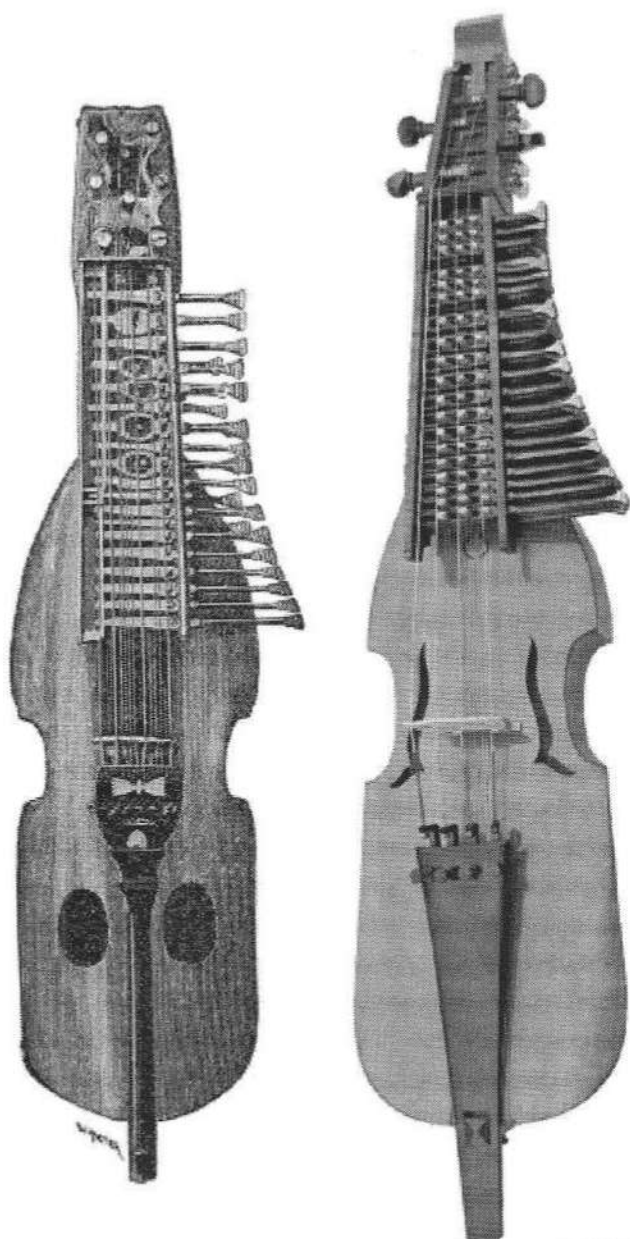
FORMGIVNING

Skruvplattan har blivit en skruvlåda, då jag tyckte det var bäst att vända skruvarna i horisontalläge, eftersom halsen är så smal. Då kan skruvlådan förstärka den pilartade storformen. Jag har lånat viola da gambans stränghållartyp av två anledningar. Dels blir stränghållarens form en kontrahent till den åt andra hållet avsmalnande leken, dels slipper man problemet med klacken på stränghållaren som är en kritisk punkt med korta fibrer som ska stå emot stängarnas dragkraft. Den utstickande stränghållaren riskerar ju alltid att få stötar och brista. Gambans system består av en trätapp som är inlaxad i skrovet och som sticker upp en bit ovanför locket. Stränghållaren som är försedd med ett fyrkantigt hål hakas på tappen och låses för stötar underifrån, när den dras av strängarna mot stallet.

Att halsen och leken smalnar av upp mot skruvlådan är förstås en designsak, men gör även instrumentet lättare. Jag har utgått ifrån strängarnas rörelse. Eftersom strängarna svänger mest på mitten och rör sig minimalt vid sadeln kan man göra halsen avsmalnande och spara vikt ända ut till skruvlådans ände. Överbygelsn smidiga form på gamla nyckelharpor tycker jag är så otroligt fin, ändå har den fått ge vika och bytts ut mot en s-form på grund av speltekniska skäl, se nedan. Ljudhålen: Om man väljer att ha f-hål på en nyckel harpa får man fara fram försiktigt. Titta på en fiol! Fiolen har runda, smäktande former överallt. Byglarna, c-bågarna, snäckan, stämskruvarna, lockets välvning – allt är runda vågformer, inklusive f-hålen. Titta på en äldre nyckel-

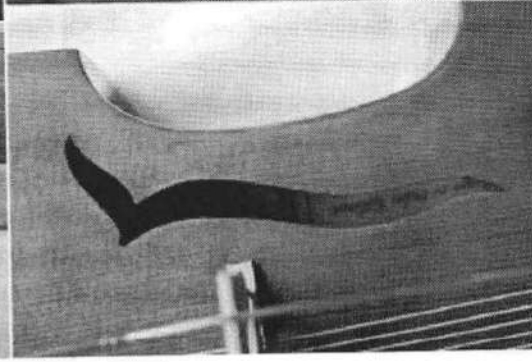
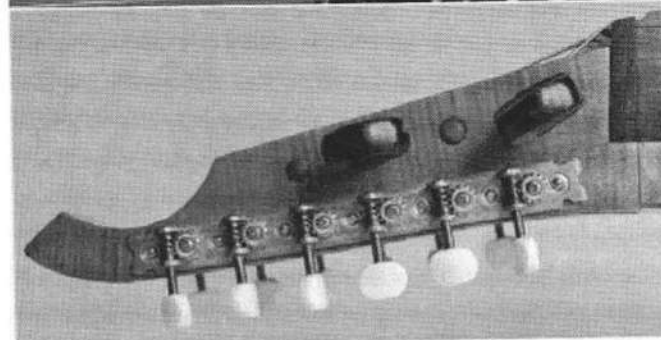
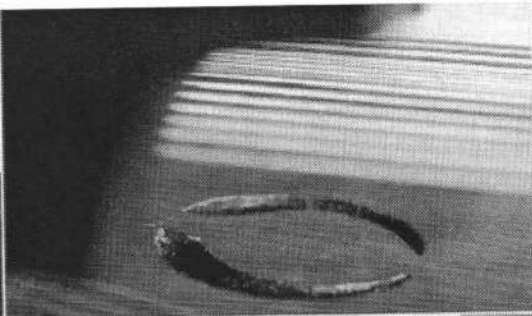
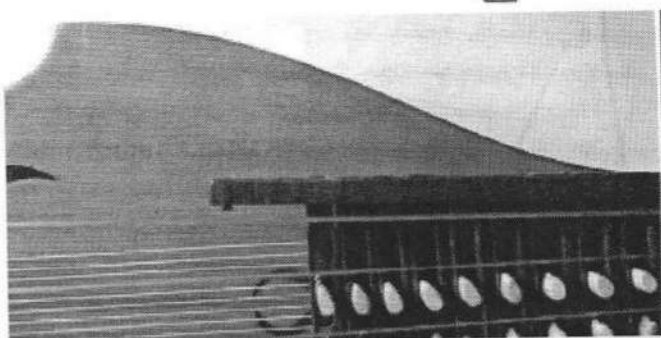

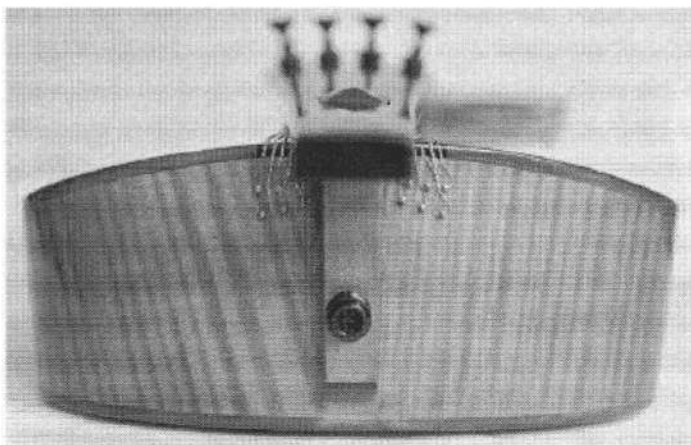
harpa! Den har längre och mer sparsamt kurviga former. C-bågarna är inte lika mycket uttagna, underbygeln är nästan rak, överbygeln är sparsamt rundad, leken har ofta en vacker bågform, halsen går ned lite från kroppen för att sedan böja sig uppåt i skruvplattan, men radien på den kurvan är oändligt stor jämfört med den som fiolens snäcka har. Jag tycker att man kan ha f-hål på en nyckelharpa, men de måste formas om rejält för att bli en del i helheten.

Altens ljudhål – eldsflammar – är tagna från viola d'amore och andra stråkinstrument från barocken. De har riktning, så som hela instrumentet har, nästan som en pil, och är svagt vågformade. Halvt synligt under leken finns även det traditionella lilla ljudhålet, denna gång bestående av två böjda hål bredvid varandra som i ytterkant bildar en cirkel och som mellan sig lämnar en bit av locket, en slags lökform, som återfinns dels mellan ljudhålen, dels i övre kroppshalvan.

När det gäller sargerna lutar dessa utåt enligt äldre tradition. De är snygga, då instrumentet får en skeppskarakter och de underlättar samtidigt limningen av locket, då vinkeln mot sargerna kommer lite närmare 90 grader. Det problemet finns ju inte på andra instrument, eftersom locket brukar ligga vinkelrätt mot sargen.

Ett genomgående drag för instrumentet är rena linjer utan krusiduller. Det är enkelheten som får tala sitt språk och alten har fått två återkommande teman.

KLANG

Instrumentet har 40 mm längre mensur och klingar en kvart ned jämfört med den vanliga nyckelharpan. Den stäms således en oktav lägre än violinen. Jag har vinklat ned halsen och höjt stallet för att öka strängarnas vinkel mot stallet och samtidigt valt tunnare strängar. Resultatet blir mindre spända strängar jämfört med dagens praxis för att få en något mjukare klang och för att ge musikern större möjlighet att påverka klangkaraktären.

SPELFUNKTION

Leken (tangentmekanismen): Jag har valt att "benyckla" tre av spelsträngarna kromatiskt till ett omfång av en oktav plus en kvart vardera, den fjärde är en bordun. Denna utbyggnad ger helt andra möjligheter till ackordspel och flerstäm spel i alla lägen. Altnyckelharpan är utrustad med sex stycken kvartstonsnycklar, placerade där kvartstoner vanligast före-

kommer i det folkliga tonspråket. De något mindre spända strängarna ger ett större utslag i sidled, vilket är en nackdel, då löven måste placeras längre från strängarna för att de inte ska ta emot. Detta gör att leken inte blir riktigt lika snabb och smidig. Den effekten har dock blivit så liten att den inte stör. En fördel med slakare strängar är att det inte går åt så mycket kraft till att bända dem – det är lättare att intonera helt enkelt. Altnyckelharpan tillåter pizzicatospel i och med att spelsträngarna är frigjorda från resonanssträngarna som placerats under leken.

Klangkroppen: Kroppen är formad bland annat för att nå leken utan problem. På grund av det spelsätt jag använder med många barrgrepp och flersträngsspel i höga lägen, som denna speciella nyckeluppsättningen tillåter, har jag bytt ut den traditionella överbygglens form mot en s-form så att den följer nycklarnas ytterlinje och handen får fritt spelrum under leken och till och med kan glida utmed sargkanten.

INFORMATION

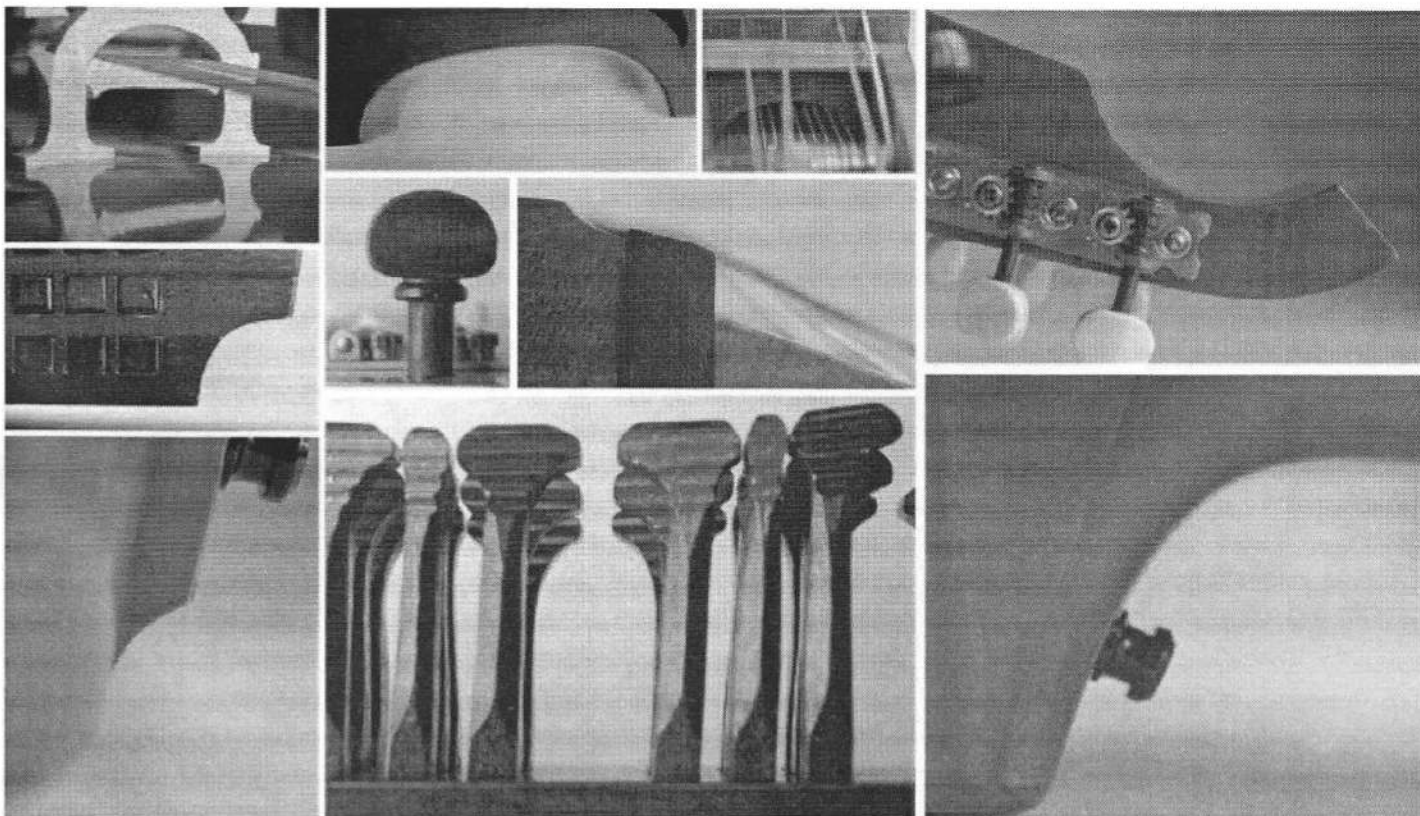
Altnyckelharpan är ett utvecklingsprojekt som pågått i ca tre år och innefattar byggnation av två instrument, varav ett är färdigt. Det andra påbörjas nu och byggs utifrån erfarenheterna av det första.

Denna artikel och annan information finns också på http://www.listen.to/johan_hedin

Ett stort tack till fotografen Per-Ulf Allmo.

Örnsberg den 1 oktober 1999

Johan Hedin

Höstens träffar på Hartwickska Huset

Under årets sista hälft hade vi som vanligt fyra träffar dit alla med fullt medlemskap i vår förening har varit välkomna. För att ha ett så varierat program som möjligt bjöd vi till tre av dessa träffar in spelmän men olika bakgrund och erfarenhet.

Den första kvällen, den i september, gästades vi av Kajsa Ekstav från Uppsala. Då fick vi lyssna till och även spela under hennes ledning låtar efter bl a Viksta Lasse och Sture Sahlström. Kajsa bjöd dessutom på flera historier från sina många kontakter med uppländska storspelmän. Vi var ett tjugotal medlemmar som hade kommit denna kväll och jag tror knappast att någon gick hem utan att ha tagit stark intryck av Kajsa. Med sitt naturliga sätt, pedagogiska läggning och sin utstrålning i både sång och spel vill vi mer än gärna återse henne som gäst på Hartwickska Huset. Kajsa brukar annars vara en av lärarna under Ekebyholmskursen

veckan efter midsommar. Dit kan man försöka komma om man vill förkovra sig ytterligare.

Till oktoberträffen fick vi ej kontakt med den spelman vi tänkt oss och tur var väl det med tanke på det låga deltagarantalet. Sju stycken! Det blev i alla fall en trevlig kväll med en hel del spel och mycket prat om nyckelharpor och låtar.

I november var vår gäst Henrik Eriksson, rikspelman på nyckelharpa precis som Kajsa men med folkmusiken som levebröd. Då var det fullt i Gästabudsalen igen, den plats i Hartwickska Huset som vi helst vill vara på och där akustiken är bäst. Det är också nära till fikarummet, välbehövligt när någon nyinlärd låt behöver sjunka in lite för att tas upp igen efter en kopp kaffe med tilltugg. Den här kvällen fick vi höra Henrik spela flera låtar som vi normalt inte spelar. Beroende på att det krävs lite mer teknisk kunnskap från flertalet av oss. Men en av låtarna som nu går under namnet "Flodens död" tog vi oss hjälpligt igenom. Vi har nu fått den nedtecknad av Henrik för publicering i Nyckelharpan.

Vid decembermötet med Johan Hedin som gäst bjuder föreningen så här inför julen på en lättare förtäring. Hur många vi blir, återstår att se. Tidningen har nämligen gått till tryck när denna träff går av stapeln. Men vi brukar alltid vara fler än normalt vid årets sista kväll på Hartwickska Huset.

Sture Möllerman

När spelmannen och pedagogen Henrik Eriksson gästade föreningen den 10 november lärde han ut en väldigt fin moll-polska efter August Bohlin. Henrik spelar som gruppen Väsen framförde den vid en teaterföreställning av Hemsöborna. Polskan har fått namnet "Flodens död" efter huvud-

personen i dramat. Låten finns i upplandsdelen av Svenska låtar, där August Bohlin uppgett att den är efter Karl Jansson, en spelman från Dalarna. I Svenska låtar är tonarten d-moll, medan vår variant går i g-moll – de två versionerna skiljer sig för övrigt åt mer än så.

FLODENS DÖD

Polska spelad och nertecknad av Henrik Eriksson.